

Józef Duda

"Stanisław Staszic - prekursor
spółdzielczości chłopskiej w Europie.
W 150 rocznicę założenia
Towarzystwa Rolniczego
Hrubieszowskiego", Warszawa 1966 :
[recenzja]

Rocznik Lubelski 11, 166-169

1968

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

przedstawiciele 81 zawodów, zrzeszeni w co najmniej 60 cechach. Wśród cechów przeważały jednostkowe. Liczba rzemieślników nie przekraczała dwu tysięcy. Ustrój cechowy kształtował się pod wpływem sąsiednich większych ośrodków miejskich, głównie Lwowa i Lublina. Rzemiosło pozacechowe i wiejskie rozwijało się najsilniej w tych samych zawodach co rzemiosło cechowe.

Praca nie ustrzegła się także błędów korektorskich (s. 10, 72). W sumie należy stwierdzić, że wzbogaciła ona materiały jakimi dysponujej historyk rzemiosła polskiego. Rozszerzyła także poważnie wiedzę o południowo-wschodnich terenach obecnego województwa lubelskiego, których dzieje są znane bardzo słabo.

Ryszard Szczygiel

Stanisław Staszic — prekursor spółdzielczości chłopskiej w Europie. W 150 rocznicę założenia Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego.

Warszawa 1966. Centrala Rolnicza Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, ss. 104, 2 nlb.

W roku 1966 minęła 150 rocznica założenia przez Stanisława Staszica Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego. W literaturze poświęconej dziejom spółdzielczości zwykle się uważać Stanisława Staszica za prekursora spółdzielczości polskiej, a Towarzystwo przez niego założone za pierwszą przedspółdzielczą organizację na ziemiach polskich. Dotychczas nie ukazała się żadna praca naukowa, która by w sposób gruntowny temat ten podjęła. Z tego też względu Zarząd Główny Centrali Rolniczej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” podejmując inicjatywę Rady Naukowej CRS, zorganizował w dniu 17 czerwca 1966 r. specjalną sesję naukową w Hrubieszowie. Omawiana publikacja zawiera materiały będące dorobkiem tej sesji. Na jej treść składają się obszernie fragmenty lub streszczenia wygłoszonych przemówień, naukowych referatów oraz głosów w dyskusji¹.

Otwierając sesję naukową prezes Zarządu Głównego CRS „Samopomoc Chłopska” Tadeusz J a n c z y k podkreślił, że TRH stanowi jedną z najpiękniejszych kart postępowych tradycji narodu polskiego. W pierwszym referacie Bogdan S u c h o d o l s k i przedstawił założenia filozofii społecznej Staszica, z której wyrosła koncepcja TRH². Poemat Staszica *Ród ludzki* stanowił w interpretacji Suchodolskiego „próbę diagnozy rozwoju cywilizacji ludzkiej, próbę diagnozy błędów i braków tej cywilizacji, a równocześnie możliwości jej naprawienia”³.

Zarys dziejów Towarzystwa przedstawił Józef M a z u r k i e w i c z⁴. Mówiąc o jego genezie podkreślił, że przyczyną skłaniającą Staszica do uwolnienia i obdarowania chłopów włości hrubieszowskiej ziemią była ogólna sytuacja ludności chłopskiej w Królestwie. Zdaniem autora w koncepcji Towarzystwa najciekawsze jest ujęcie istoty i charakteru własności. „Oryginalnością odznacza się połączenie elementów wspólnej, względnie grupowej, własności z indywidualnym posiadaniem dziedzicznym, połączenie swego rodzaju zwierzchniej własności ogółu stowarzyszono-

¹ Sprawozdanie z sesji J. Leskiewiczowa 150-lecie Towarzystwa Hrubieszowskiego „Kwartalnik Historyczny” 1966 nr 4, ss. 1020—1021.

² B. Suchodolski *Stanisław Staszic — Ród ludzki i perspektywy jego rozwoju*, ss. 43—49.

³ Tamże, s. 45.

⁴ J. Mazurkiewicz *Zarys dziejów Hrubieszowskiego Towarzystwa Rolniczego*, ss. 50—58.

nych z własnością użytkową posiadaczy dziedzicznych, oraz połączenia atrybutów własności zwierzchniej i użytkowej w osobach posiadaczy dziedzicznych, jak też powiązanie stowarzyszonych obowiązkami współpracy i wzajemnej pomocy, a przez to wprowadzenie w konsekwencji poważnych ograniczeń własności”⁵. Pozwala to patrzeć na własność w Towarzystwie jako na własność w formie i cechach zewnętrznych przypominających własność podzieloną, choć w typie swym kapitalistyczną, ale z poważnymi elementami własności określonej później jako spółdzielcza. Znaczna część referatu poświęcona została omówieniu ważniejszych kierunków działalności Towarzystwa w latach 1816—1945. Autor podkreślił, że próby ulepszenia jego działalności gospodarczej nie zawsze kończyły się pomyślnie. Wydaje się, że głównej przyczyny tego stanu rzeczy należy upatrywać w słabych kontaktach z rynkiem wewnętrznym. Rozwinęły się tylko zakłady związane z codziennym życiem stowarzyszonych (młyny, cegielnie). Stosunkowo dobrze przedstawiała się natomiast działalność Towarzystwa w dziedzinie pomocy wzajemnej, opieki lekarskiej, opieki nad sierotami i starcami, pomocy dla pogorzalców i ofiar klęsk żywiołowych. Na szczególną uwagę zasługuje sprawa szkolnictwa i pieczołowicie prowadzona akcja stypendiów dla kształcącej się młodzieży, pochodzącej z miejscowości należących do Towarzystwa. O ile współczesne Staszycowi reformy miały zazwyczaj w jakimś stopniu na uwadze interesy dziedziców, to TRH zostało powołane wyłącznie, jak mówi ustawa, w celu zapewnienia „pomyślności mieszkańców tejże majątności i potomków ich”.

W kolejnym referacie⁶ Leon Marszałek przedstawił te cechy TRH, które były identyczne lub zbliżone do cech stowarzyszeń spółdzielczych, powstałych w Europie w drugiej połowie XIX w. Na podstawie *Ustawy Towarzystwa z 1822 r.* autor wykazał, w szczegółowej analizie, o ile założenia Towarzystwa były zbieżne z założeniami późniejszych stowarzyszeń spółdzielczych. Staszic nie ograniczył się tylko do uwolnienia chłopów od pańszczyzny, ale równocześnie powołał stowarzyszenie, które ułatwiłoby chłopom gospodarowanie w ich jednostkowych gospodarstwach oraz wspólne gospodarowanie majątkiem nie rozdzielonym. Takie organizacje chłopskie powstają w Europie dopiero w ostatnich dziesięcioleciach XIX w. Zasada samopomocy — drugie programowe założenie stowarzyszeń spółdzielczych — odegrała ważną rolę w Towarzystwie. Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie powołane zostało wprawdzie na podstawie aktu filantropijnego, ale swoje istnienie oparło w dużej mierze na zasadzie pomocy wzajemnej. Charakter własności grupowej Towarzystwa był zbliżony do własności spółdzielczej głównie przez to, że część majątku była wspólnie zarządzana, a jego dochody przeznaczane na cele Towarzystwa zbliżone z celami członków. Analizując charakter instytucji samorządowych TRH dostrzega wyraźnie podobieństwo z instytucjami samorządowymi późniejszych stowarzyszeń spółdzielczych. Towarzystwo pod względem funkcji wyprzedzało na wsi europejskiej późniejsze kasy spółdzielcze, spółdzielnie ubezpieczeniowe i spółdzielnie zdrowia. Wreszcie ostatnie charakterystyczne założenie programowe stowarzyszeń spółdzielczych — działalność oświatowa — była również realizowana i to z dużym powodzeniem przez TRH. Z przytoczonego przez autora zestawienia widać, że założone w 1816 r. Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie posiadało wiele cech, które dopiero w drugiej połowie XIX w. wystąpiły w dojrzałej formie w chłopskich stowarzyszeniach spółdzielczych. Analizowana pod tym

⁵ Tamże, s. 54. Szerzej o instytucji własności TRH, J. Mazurkiewicz *O charakterze własności w Towarzystwie Rolniczym Hrubieszowskim*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” T. IX: 1957.

⁶ L. Marszałek *Hrubieszowskie Towarzystwo Rolnicze, Stanisław Staszic prekursorem spółdzielczości chłopskiej w Europie*, ss. 59—71.

kątem *Ustawa TRH* doprowadziła autora do wysunięcia śmiałej hipotezy, że Staszic, założyciel Towarzystwa i twórca jego statutu, może być uważany za prekursora nie tylko spółdzielczości polskiej, ale również prekursora chłopskich stowarzyszeń spółdzielczych w Europie.

W ostatnim referacie sesji Henryk Trus przedstawił gospodarcze przemiany na wsi hrubieszowskiej w latach 1945—1965⁷. Dokonał charakterystyki rolnictwa podkreślając, iż jego poziom jest wynikiem wielu czynników, mających swoją genezę w odległej przeszłości. Opóźnienie gospodarcze pogłębione w okresie międzywojennym, ogromne zniszczenia ostatniej wojny, a następnie trudne lata odbudowy i stabilizacji, wywarły duży wpływ na rozwój regionu. Na tle całego powiatu siedem wsi należących do TRH znacznie wyprzedzało w rozwoju okoliczne osady, będąc dla nich w pewnej mierze wzorem do naśladowania. Współcześnie ważnym czynnikiem pobudzającym aktywność społeczną w regionie hrubieszowskim jest pielęgnujące dawne tradycje Towarzystwo Regionalne Hrubieszowskie.

Mimo odświętnego charakteru sesji nie sprzyjającego bardziej szczegółowej dyskusji, która by podkreślała różnicę poglądów, na uwagę zasługuje kilka wystąpień. Seweryn Żurawicki podkreślił, że Staszica ukształtowała jego epoka i w samej epoce znajdujemy pierwiastki, które wpłynęły na dzieje Towarzystwa⁸. Irena Kostrowicka w swoim wystąpieniu omówiła pokrótce tło gospodarcze, na jakim rozwijała się cała działalność Staszica, podkreślając, że Staszic był ideologiem swojej epoki i równocześnie wybitnym działaczem gospodarczym, który swoje przekonania i swoją wiedzę potrafił zużytkować dla praktycznego rozwoju naszego kraju, na rzecz postępu gospodarczego⁹. Barbara Szacka, autorka kilku monografii poświęconych filozofii społecznej Staszica¹⁰, nawiązała do referatu B. Suchodolskiego dodając, że cała staszicowska teoria rozwoju społecznego wyrosła z antyfeudalnego nastawienia pisarza, z próby odpowiedzi na pytanie: „jak się zmienia, w jakim kierunku zmienia się bieg dziejów, jakie są szanse na likwidację feudalizmu”¹¹. Były prezes TRH Tadeusz Madler przeciwstawił się doszukiwaniu w organizacji staszicowskiej idei utopijnych¹². Stwierdził, że idea jak najszerszej pojętej współpracy na rzecz ogółu, idea samopomocy nie była utopijna. Na to, że fundacja staszicowska nie rozwijała się pomyślnie, wpłynęło m. in. to, że koncepcja Staszica przerastała czasy i ludzi, zewnętrzne warunki polityczne, powstania, wojny, zmiany w systemie rządzenia namiestników, generał-gubernatorów. Te wszystkie czynniki nie pozwoliły na zharmonizowanie programu Towarzystwa z wymogami życia. Osłabiły one także wewnętrzne, moralne siły Towarzystwa, które by pozwoliły mu przetrwać do lepszych czasów. Dyskusja rozszerzała problematykę zawartą w referatach, ale jednocześnie wykazała potrzebę dalszych badań nad dziejami TRH.

Na zakończenie należy stwierdzić, że publikacja powyższa, a jeszcze bardziej pełne wydanie materiałów z sesji hrubieszowskiej¹³, przyczyni się do szerszego

⁷ H. Trus *Przemiany gospodarcze wsi hrubieszowskiej w latach 1945—1965*, ss. 71—81.

⁸ S. Żurawicki, s. 82.

⁹ I. Kostrowicka, s. 84.

¹⁰ B. Szacka *Stanisław Staszic — portret mieszczanina*. Warszawa 1962; *Teoria i utopia Stanisława Staszica*. Warszawa 1965; *Stanisław Staszic* (Warszawa 1966).

¹¹ B. Szacka, s. 91.

¹² T. Madler, s. 89.

¹³ Po napisaniu recenzji ukazało się pełne wydanie materiałów z sesji hrubieszowskiej pt. *Hrubieszowskie Towarzystwo Rolnicze, dzieło Stanisława Staszica. Sesja naukowa w 150 rocznicę założenia 1816—1966*. Warszawa 1967, ss. 187.

rozpropagowania problematyki Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego wśród polskiego społeczeństwa. Sesja hrubieszowska winna zapoczątkować, według siów jej przewodniczącego Kazimierza Boczara, „wprowadzenie wielkiego Polaka, wielkiego Europejczyka, do grona twórców nowego w ówczesnych warunkach prądu społecznego, spółdzielczości”¹⁴, w oparciu o rozbudowane i pogłębione badania naukowe.

Józef Duda

¹⁴ K. Boczar, s. 101.

150 lat Hrubieszowskiego Towarzystwa Rolniczego. Materiały na sesję naukową.
Warszawa 1966. Spółdzielczy Instytut Badawczy, ss. 138.

W ramach obchodów związanych z Kongresem Kultury Polskiej, Spółdzielczy Instytut Badawczy wystąpił z inicjatywą zorganizowania sesji naukowej poświęconej początkom spółdzielczości polskiej i roli Stanisława Staszica jako jej prekursora. Organizatorzy sesji nawiązali do dorobku konferencji naukowej w Hrubieszowie, zorganizowanej przez CRS „Samopomoc Chłopska” w czerwcu 1966. Sesja Spółdzielczego Instytutu Badawczego stanowiła rozwinięcie problematyki podjętej w Hrubieszowie. Omawiane wydawnictwo zawiera cztery referaty i jedno doniesienie naukowe, które stanowiły zagajenie i podstawę dyskusji.

W pierwszym referacie Stefan Ingłot przedstawił sytuację wsi polskiej na przełomie XVIII i XIX w.¹ Podkreślił, że w porównaniu z niskim poziomem rolnictwa polskiego w tym okresie, w rolnictwie szeregu krajów zachodnioeuropejskich, zaznaczył się wyraźny postęp. Wyrazem tego były powstałe w XVIII w. liczne towarzystwa rolnicze, które znalazły poparcie u absolutnych władców. W drugiej połowie XVIII w. zasady nowego rolnictwa i w Polsce zaczynają znajdować zwolenników, głównie wśród wielkich właścicieli ziemskich. Referent wskazał na szczególną rolę w tych przemianach Stanisława Staszica, który na przełomie XVIII i XIX w. był jednym z czołowych teoretyków zajmujących się rolą rolnictwa w całokształcie gospodarki. Mimo to Staszic nie zawsze jest zauważanym i nie zawsze docenianym. W swoich pracach, krytykując ówczesny stan rolnictwa polskiego, wskazywał na potrzebę reform. Nie ograniczył się jednak tylko do krytyki, ale w *Przestrobach dla Polski* nakreślił program poprawy sytuacji w rolnictwie. Na podstawie nauki o nakładach rzeczowych w rolnictwie, podał argumenty uzasadniające szkodliwość feudalnego ustroju agrarnego w Polsce, oraz wskazywał na potrzebę organizacji produkcji rolnej opartej na nowych, ulepszonych podstawach. Gospodarstwa w Polsce były za wielkie w stosunku do sił roboczych jakimi rozporządzały. Wobec zbyt małych nakładów, rolnictwo nie mogło dawać należytych wyników.

Janusz Górski w kolejnym referacie, przedstawił poglądy ekonomiczne Stanisława Staszica². Problem ten, wielokrotnie poruszany w literaturze historyczno-ekonomicznej³, referent starał się naświetlić możliwie wszechstronnie. Działalność

¹ S. Ingłot *Położenie wsi polskiej na przełomie XVIII i XIX wieku*, ss. 5—38.

² J. Górski *Poglądy ekonomiczne Stanisława Staszica*, ss. 39—60.

³ Obszernie pisze o tym J. Grzywicka *Ekonomiczne poglądy Staszica*. Warszawa 1957.